

Sadržaj

Čežnja za Moldavijom	7
Mrtve devojčice iz Futoga	77
Oči Zagreba	109
Bugarska, u muzeju odbačene budućnosti	157
Zahvalnice i napomene	223

Čežnja za Moldavijom

Otkako sam se vratio kući, ne izbijaju mi iz glave heroji i aveti Kišinjeva. U taj grad, koji me je privukao samo zbog toga što nisam poznavao nikoga ko je bio u njemu, otišao sam gotovo protiv svoje volje; ipak, nerado sam ga napustio, kao da još dugo neću raskrstiti s njim [tim gradom], koji me je tako srdačno dočekao. Sada je u meni narastalo nešto što sam nazvao čežnjom za Moldavijom.

U južnom starom gradu, kvartu sa oronulim, ali kao strela pravim ulicama koje se seku pod pravim uglom, nalazila se u Strada Kogalničanu, jedna velika građevina gde je bio smešten Fakultet stranih jezika i književnosti. Tu sam jednog prepodneva, na seminaru moldavskih nastavnika nemačkog jezika, govorio o sebi i nekim svojim tekstovima, koje sam im čitao, kao i o njima, njihovom gradu i još nekim temama koje se nisu mogle zaobići. Prekoputa, niz ulicu, u ograđenom dvorištu nalazila se beloruska ambasada pred kojom je stražario vojnik. Kada sam tog jutra tražio fakultet, pitao sam ga, tog momka sa sela obučenog u uniformu i naučenog da stoji mirno, gde se nalazi univerzitet. Usmerio me neprimetnim podizanjem obrve i nasmešio se kada sam izgovorio nekoliko reči zahvalnosti iz svog skromnog opusa rumunskih izra-

za, naučenih samo u svrhu ovog putovanja, jedva primetnim osmejkom čoveka kome je služba branila da se smeje i nalagala da nepomično zuri.

Ispostavilo se da su nastavnici nemačkog u Moldaviji bez izuzetka nastavnice jer je ta loše plaćena prosvetarska profesija i u Moldaviji postala ženski posao, te da su muškarci koji su ga nekada obavljali odavno otišli u Nemačku, Austriju ili drugde. Pedesetak, šezdesetak žena, koje su ispred mene sedele u školskim klupama raspoređenim u polukrug, brzo su, nakon inicijalnih obaveznih stručnih pitanja, prešle na praktične teme i želele su da znaju imam li decu i pomažem li supruzi u njihovom vaspitavanju i kućnim poslovima, da li pijem i da li redovno odlazim na posao, kada ujutro ustajem i kada se uveče vraćam kući, verujem li u boga.

Tako razgovarajući, stigli smo do kraja našeg trodnevnog okupljanja, a učesnice su, sve sa koferima koje su same i dovukle na seminar, sada morale da odu do autobuske stanice u blizini Pjaca Centrala, ogromne pretrpane pijace, odakle će ih autobusima odvesti do Baltija ili Soroke na severu ili južno, do Komrata, Besarapke, Kahula. Glavni grad je, poput kakvog raskršća, bio smešten u samom središtu ove male zemlje, za čije je prelaženje trebalo daleko više vremena nego što su to sugerisale mape, tako da je nekima od tih žena predstojalo višečasovno putovanje.

Četiri od tih žena doputovale su čak iz Pridnjestrovlja, one uzane štrafte s druge strane reke Dnjestar koju je moldavska država još uvek smatrala delom svoje teritorije, a koja je za većinu svojih stanovnika

već odavno postala ruska enklava. Ali čak su i tamo išli veliki međugradski autobusi koji su putnike razvozili širom zemlje, kao i hiljade minibuseva za četrnaest ili šesnaest putnika koji nisu imali regulisan vozni red, ni stalna stajališta, ali za koje je ipak svako znao kuda idu i gde se iz njih može izaći ako se podigne ruka. Oni što su govorili ruski zvali su ih maršrutkama, oni što su govorili rumunski zvali su ih rutijerama, ali svima njima, Rusima, Rumunima i svima drugima koji su živeli u ovoj zemlji, Bugarima, Gagauzima, Romima, Ukrajinčima, bili su neophodni ti minibusevi koji su ih za male pare prevozili do zabačenih sela. Umoran od izlaganja i oprastanja, pri kojem se svaka od tih žena, jedna po jedna, rukovala sa mnom, izgovarala svoje ime, funkciju i mesto u kome je živela i predavala, napustio sam fakultet oko četrnaest časova, a pogled mi je opet pao na onog vojnika s druge strane ulice koji je i dalje nepomično stajao na straži. Prolazeći pored njega i pozdravljajući ga jedva primetnim klimanjem glavom, video sam – baš ovde, u Kišinjevu, u izlokanoj Strada Kogalničanu oivičenoj jednospratnim kućama i nazvanoj po učenjaku iz 19. veka, borcu za ljudska prava – čudo neviđeno. To što sam video bilo je nemoguće, ali ja sam ipak video taj prizor: ispred mene je bio čovek koji je spavao stojeći. Lekari kažu da se ljudima dok spavaju mišići opuste, pa onaj ko zaspi stojeći padne; čak i konji, slonovi i krave, za koje se dugo smatralo da spavaju stojeći, tako zapravo samo dremaju, a da bi zaista mogli spavati, moraju da legnu. Samo sove i još dve-tri druge vrste ptica zaista spavaju stojeći, flamingosi čak i samo na jednoj nozi. Ali ovaj

vojnici je, nema sumnje, spavao; oči su mu bile zatvorene, disao je sporo i duboko, a svoju pušku je ipak držao čvrsto na grudima, čvrsto je spavao i čvrsto je stajao na obe noge, a pao bi samo da ga je neko oslovio ili gurnuo.

On je bio jedan od mojih neznanih heroja Kišinjeva, koje sam upoznao aprila te 2015. godine, kada sam prvi put došao u Moldaviju. Pozvan sam da održim nekoliko predavanja i čitanja, a ostao sam dve nedelje da razgledam grad i zemlju. Ime te zemlje, „Republica Moldova“,² obično se neadekvatno prevodi ako se pod tim podrazumeva ona Moldavija koja lingvistički datira iz vremena kada je „Moldavska Sovjetska Socijalistička Republika“ postojala kao deo Sovjetskog Saveza. U nemačkom jeziku je reč *Moldau* već poznata kao oznaka za reku u Bohemiji,³ tako da će proteći vremena pre nego što se Nemci naviknu na to da, i kad čuju reč Moldavija, ne pomisle na onu staru Moldaviju, već na savremeni zvanični prevod imena države.

Kao i većina gradova, Kišinjev se najbolje upoznaje peške, ali to mi je bilo naporno jer sam neprestano morao da pazim kuda hodam po strašno ispucalim i izlokanim trotoarima prepunim dubokih rupa. Kad u jednom času više nisam mogao dalje, upitao sam jednog stamenog gospodina koji je, nadomak centra, bio naslonjen na svoj blatom isprskani zeleni taksu, da li bih ga mogao unajmiti za malu turu po gradu. Delovao je začuđeno i posmatrao me sumnjičavo, kao da očekuje kako ću reći da se šalim, ali onda se

---

² kod nas: Republika Moldavija

³ kod nas: Vltava

oduševio predlogom. Bio je dve-tri godine stariji od mene, imao je proširene pore na licu, a mesnat nos mu je usled toga očigledno već godinama bio upaljen. Prebrzo je vozio bulevarima, pokazujući levo i desno i objašnjavajući mi na nemačkom jeziku – koji je, kako mi je rekao, naučio kao građevinski radnik u Holandiji – čemu služe zgrade pored kojih smo jurili.

U centar Kišinjeva iz svih pravaca slivali su se višetračni Bulevari, povezujući uski gradski prsten s velikim stambenim naseljima izgrađenim na okolnim uzvišenjima između kojih se prostiru veliki parkovi. Kišinjev, hvaljen kao „najlepši grad staljinizma“, tako širokogrudu strukturu duguje planskoj rekonstrukciji sprovedenoj nakon 1945. godine, budući da su u Drugom svetskom ratu bile uništene gotovo tri četvrtine njegovih građevina. Moj vozač, koji je uživao u svom zadatku i kome je verovatno upravo sinulo da bi mogao postati talentovan gradski vođa, nije prestajao da priča, a sa svakom rečju iz usta mu je izlazio oblak truleži, tako da su kola ubrzo bila ispunjena smrdljivom izmaglicom. Dok smo prolazili pored zatvora, vikao je kako je tu mesto svim oligarsima i njihovim lakejima. Holandija je normalna zemlja, Moldavija, s druge strane, nikako nije normalna jer ovde kriminalci plate 50.000 leja, budu oslobođeni i iz suda ili zatvora se, kao narodni poslanici, sele direktno u parlament. Ali zato Holandija, koja je i sama lepa zemlja, ni izdaleka nije tako lepa kao Moldavija, superzemlja sa superljudima, ali sa govornjivim političarima i oligarsima. Oblaci ogorčenja i odvratnog zadaha u udarima su pulsirali kolima u kojima me je kroz Kišinjev vozio

taj oduševljeni lokalpatriota koji je na kraju, i pored smešno male sume koju je pokazao njegov taksimetar, odbio da prihvati napojnicu.

Kad bih se umorio, često sam ulazio u trolejbusse od kojih su mnogi špartali gradom uzduž i popreko i koji su, čak i za lokalno stanovništvo, bili toliko jeftini da je i za mlade i za stare bilo sramotno da budu uhvaćeni bez karte. Šareni, često potpuno ruinirani trolejbusi bili su prepuni, ali nikada nisam video da je neko u njima bio razdražljiv ili besan. Svaki je imao kondukterku koja se neprestano probijala napred-nazad kroz gomilu ne držeći se nikada za ručku ili šipku. U jednoj ruci te žene bi držale smotuljak iz kojeg su otkidale karte, a u drugoj svežanj novčanica od jednog, dva ili pet leja, koje su istovremeno izvlačile palcem.

Sve moldavske novčanice bile su iste veličine i na svima je bio prikazan lik čoveka mračnog pogleda i duge kose, sa krunom na glavi. U 15. veku, vojvoda Štefan čel Mare, Stefan Veliki, pretvorio je Kneževinu Moldaviju u državu koja je umela da se odupre pohlepnim velikim silama: Poljskoj, Ugarskoj i Osmanskom carstvu. Pored teritorije Moldavije, njegova zemlja se prostirala i na velika područja koja danas pripadaju Rumuniji i Ukrajini. On je dve hiljade šeste godine, u jednoj od onih televizijskih emisija u kojima se nacionalno sećanje koristi za pravljenje proizvoljnih rang-lista, u Rumuniji i Moldaviji proglašen „najvećim Rumunom svih vremena“. Ubrzo nakon njegove smrti, taj region je ušao u neslavno razdoblje u kome je tokom više vekova iznova zapadao pod vlast stranih sila koje su se međusobno borile za oblasti između

reke Prut na zapadu i Dnjestra na istoku, pokušavajući da lokalne stanovnike pretvore u pokorne podanike.

Bilo mi je teško da razvrstam novčanice jer su se sve, od svetlobraon novčanice od jednog leja do onih narandžastih od 200 leja, mogle razlikovati samo po nijansama i sitnim brojkama, zbog čega sam često grešio pokušavajući da veće račune platim novčanicama manje vrednosti ili pružajući krupne novčanice za manje vredne stvari, na šta mi je najčešće uzrujano skretana pažnja. Siguran sam da moje nesnalaženje u Moldaviji nikada nije bilo zloupotrebljeno. No ljudi koji su ovde živeli bili su toliko siromašni da su dobrostojeći Evropljani morali da budu podozrivi; odatle i potiču sve one glasine o otmicama i napadima koje su širili sve dok nisu počeli da se plaše Moldavaca.

Bilo je starih kondukterki, koje su u svojim trolejbusima provele decenije, a bilo ih je i sasvim mladih, od kojih su neke bile krupne, pa je izgledalo da putnike razdvajaju grudima i stomakom, dok su druge, mršave, delovale iscrpljeno, ali svaka je uživala poštovanje. I mlada žena sa debelim naočarima s kojom sam se vozio u autobusu broj 22, koji vodi do aerodroma i iz kojeg sam izašao kod „Kapije Kišinjeva“. *Kišinjev* je ruski naziv za *Chişinău* otkako je ruski car 1812. godine uspostavio svoju vlast nad istočnom polovinom kneževine Moldavije i odlučio da modernizuje zemlju i rusifikuje stanovništvo. Na ovim prostorima oduvek su se govorili mnogi jezici, naročito rumunski i jidiš, ali i ruski, bugarski, poljski, ukrajinski, grčki, gagauski, a od 19. veka – usled pozne imigracije ekonomskih izbeglica iz južne Nemačke – čak i nemački.

Kada se od aerodroma vozite prema gradu, stičete utisak da se približavate predimenzioniranoj, izdaleka uočljivoj beloj gradskoj kapiji; to su svetli blokovi stambenog naselja montažnih višespratnica koji izgledaju kao da se spajaju iznad Bulevara Dačija, koji prolazi između njih. Iz daljine, ta iluzionistički stvorena „Vrata Kišinjeva“ bila su izuzetno impresivna, ali sam izbliza mogao da vidim koliko su pojedini blokovi bili oštećeni. U autobusu u kome sam izlazio iz grada kartu sam kupio od blede mlade žene koja je izgledala bolesno, ali je, ravnodušno se osmehujući, prkosila svom lošem stanju i, pošto sam bio poslednji koji je kupio kartu, ostala da stoji pored mene sve do sledeće stanice. U njenom uvetu sam video nešto što već dugo nisam bio video, naime tvrdi čep od presovane vate, kakav je u svojim bolnim ušima nosio jedan od drugara s kojima sam se igrao u detinjstvu. Obilazio sam gradsku kapiju možda i ceo sat pre nego što je naišao autobus koji se vraćao u grad sa aerodroma i opet sam bio u prilici da posmatram kako konduktorka obavlja svoj posao, koji je zahtevao veliku veštinu. Za vikend me je jedan docent kojeg sam tu upoznao pozvao na putovanje po unutrašnjosti zemlje. Čim smo izašli iz Kišinjeva, brze asfaltne puteve zamenili su sporedni putevi s ogromnim rupama, tako da nam je trebalo tri sata da pređemo trideset ili četrdeset kilometara. Prošli smo pored nebrojenih jezeraca ljupko uklopljenih u krajolik, na kojima je hladni prolećni vetar stvarao talase, i širokih polja na kojima je zemlja u ovo doba godine još uvek imala tešku zasićenu smeđu boju. Nemaajući u planu konkretno odredište,

napustili smo lokalni put i obreli se u jednom zapanjujuće ružnom selu. Mnoga sela u ovoj zemlji su tokom sovjetskog perioda pretvarana u agroindustrijske centre i demolirana; tamo gde se nekada nalazio centar sela sa crkvom, školom i zanatskim radionicama postavljan je uvek isti paradni trg sa kulturnim centrom ili narodnim domom, na jednoj, i spomenikom zahvalnosti Crvenoj armiji, na drugoj strani. Dom kulture, tmuran betonski blok, čije bi rušenje bilo preskupo, zjapio je neiskorišćen još od kraja komunističke ere; s njegovih prozora odavno su bila otpala stakla, po klupama su spavale raščupane žgoljave mačke, a kroz asfalt na praznom trgu ispred njega džikljao je korov i čičak.

Nedaleko od sela naišli smo na groblje koje je, kao i mnoga druga u ovoj zemlji, bilo omeđeno niskom, u plavo obojenom metalnom ogradom. Dok smo pokušavali da dešifrujemo izbledele, uglavnom ćirilične zapise na crnim nadgrobnim pločama, prišla nam je jedna starija žena jake, kao ugaly crne kose, obučena u haljinu živopisnu poput pregača koje su nekada kod nas nosile žene na selu. Obratila nam se izdaleka, a onda nas odvukla ka jednom grobu na samom rubu groblja koji je, za razliku od većine drugih grobova zaraslih u korov, bio održavan s ljubavlju i u čiju je zemlju bio čvrsto zaboden buket plastičnog cveća. Na ploči na metalnom nadgrobnom krstu moglo je da se pročita ime Ivan Roska, a žena ga je, sva usplahirena, nekoliko puta izgovorila pokazujući pritom na grob, na sebe, pa potom i na nas: nama je pričala svoju priču i od nas je želela da čuje da smo je razumeli!

Docent nije prevodio samo za mene, nego je to morao da čini i zbog sebe jer je starica govorila tako jakim ruskim dijalektom da ju je jedva uspevaio pratiti. Evo šta smo saznali: da su tu sahranjene kosti njenog oca, koji je, 1941. godine, prvi streljan kada je kroz njihovo selo prošao Vermaht, a za njim i ozloglašene specijalne jedinice, ubijajući i pustošeći na svom putu dalje ka istoku. Da, klimnula je žena glavom, njen otac je bio prvi na koga su pucali pre 64 godine, kada je ona još bila dete, a onda je zaplakala nad ubijenim ocem i nad tim detetom koje je moralo da odrasta u tako surovim vremenima, a plakala je i zbog toga što su velike sile svoj rat i svoje zločine prenele u njeno malo izolovano selo. Ostali smo tako da stojimo zajedno u tom selu u toj čudnoj zemlji koju je opustošio razorni rat, a žena se, kada smo odlazili, od mene oprostila žuboreći reči zahvalnosti. Potapšala me je po ruci i zahvalila mi što sam bio ljubazan da saslušam kako su trupe koje su činili i vojnici iz moje zemlje ubile njenog oca.

2

U jednom kvartu u severnom delu Salzburga, Lieferingu, od magistralnog puta koji vodi ka Zapadnom auto-putu, pa prema Bavarskoj, odvaja se jedna ulica koja je tokom pedesetih i šezdesetih godine, kada sam bio dete, bila ozloglašena, a koja ni danas nije na dobrom glasu. Mlade ljude iz tog kraja koji su tražili posao u nekom od prestižnih preduzeća u starom gradu roditelji su svojevremeno zvanično prijavljivali na adresama rođaka koji su živeli u boljim naseljima